

Друга світова війна в історичній пам'яті українського народу

Симоненко Ігор Михайлович,
кандидат історичних наук

Історичний період Другої світової війни (ДСВ), як свідчать численні результати соціологічних опитувань [1], все ще сприймається всіма віковими групами громадян України з повагою і відчуттям значимості, незважаючи на процес природної зміни поколінь, який призводить до зменшення емоційної складової у оцінках історичних подій. У той же час, у країні посилюється напруження та рівень заполітизованості у трактуванні такої важливої сторінки історії України й світу загалом¹. Друга світова війна все

ще залишається тим чинником історичної пам'яті українців, який продовжує розколювати їх політично, ідеологічно і ментально [2]. Відбувається динамічний процес, коли національна версія історії України ДСВ поєднуються у масовій свідомості українців із «традиційними» пострадянськими поглядами. Масштабне святкування 60-річчя Перемоги, невирішена проблема правового статусу учасників боротьби за незалежність України,

• Аналізується стан формування історичної пам'яті українців щодо подій Другої світової війни. Досліджуються причини гальмування цього процесу та пропонуються шляхи їх розв'язання. Розкриваються здобутки і прорахунки у справі побудови національної концепції історії Другої світової війни.

Ключові слова: Друга світова війна, історична пам'ять, деконструкція радянського міфотворення.

• Анализируется состояние формирования исторической памяти украинцев относительно событий Второй мировой войны. Исследуются причины торможения этого процесса и предлагаются пути их устранения. Раскрываются достижения и просчеты в деле построения национальной концепции истории Второй мировой войны.

Ключевые слова: Вторая мировая война, историческая память, деконструкция советского мифотворчества.

• The paper analyzes the progress in formation of Ukraine's historic memory of the World War II (WWII). Issues hampering the process are investigated and ways to resolve them are proposed. Achievements and oversights in the process of development of national concept of the history of WWII are described.

Keywords: World War II, historic memory, deconstruction of Soviet myth building

повернення російської офіційної доктрини до колишньої комуністичної оцінки подій ДСВ, гострі політичні дискусії навколо переносу меморіалу радянських воїнів у Таллінні – це лише вибіркового перелік проявів пильної уваги як владних структур так і громадськості щодо «Великої війни», що свідчать про сталу актуальність проблеми. Тому не можна погодитись з думкою німецького дослідника Вільфріда Ільге, що «націоналістична переоцінка історії Другої світової війни є центральним елементом у створенні антирадянської, української національної історії» [3, с. 14].

Наміри розвінчання радянського міфу «Великої вітчизняної війни» (ВВВ), який муру-

¹ Серед політичних сил, які активно протидіють будь-яким змінам у оцінці ДСВ присутні КПУ, ПСПУ, Партія пенсіонерів і ветеранів, Організація ветеранів України, Союз радянських офіцерів, Слов'янський комітет України, Рада православних братств, об'єднання «ЗУБР», та ін.

вався впродовж півстоліття і нині ретельно відбудовується російським політикумом, виявилося надто складною справою. Адже відповідна міфотворчість стала невід'ємною частиною історичної пам'яті громадян держав, що поставили на пострадянському просторі. Особливо це стосується територій на яких безпосередньо відбувалися події війни. Метою статті є дослідження процесу деміфологізації історії ДСВ в Україні, який є важливою складовою формування національної ідентичності і у силу історичних, національних, геополітичних причин здійснюється на тлі гострих суспільно-політичних дискусій.

У вітчизняному інтелектуальному середовищі відбувається активний процес перегляду, з точки зору сучасних реалій українського життя, причин, подій і результатів цієї війни. Проте, до останнього часу, серед головних здобутків можна було зазначити переважно реконструювання, або повне розвінчання окремих радянських постулатів. Сьогодні, національна історична наука вже досягла того етапу дослідження ДСВ, коли з'являються загальнотеоретичні праці і фундаментальні методологічні розробки на кшталт відповідних розділів колективної монографії «Україна: політична історія. XX – початок XXI ст.». Серед істориків, праця яких напряду пов'язана з дослідженням теми ДСВ, слід відзначити Олександра Лисенка, Владислава Гриневича, Віктора Ковалю, Юрія Шаповала, Романа Сербина (Канада), Юрія Афанасьєва (РФ), Бориса Дубіна (РФ) та багатьох інших.

Але, аналізуючи численні публікації багатьох українських дослідників, можна помітити відсутність одностайності поглядів на головні події минулого, яка притаманна чітко сформульованому державному історичному канону. Міфологеми ВВВ змінюються, у залежності від власних міркувань або політичних уподобань дослідників, від помірковано-реформістських, до революційно-руйнівних. Від формалістичного перелицювання назви «Велика вітчизняна війна» на «Велику вітчизняну війну українського народу» або українізації радянських партизанів, до визначення українців – воїнів радянської армії посібниками повернення в Україну радянсько-

го окупаційного режиму². Також слід зауважити, що при радикальних змінах значною мірою втрачається той позитивний імпульс, який був притаманний радянському міфу ВВВ. Безумовно, події ДСВ принесли безліч страждань українському народу і не вирішили завдання здобуття державної незалежності. Але на переважно негативному матеріалі неможливо створювати національну пам'ять.

Отже, в Україні історична пам'ять про минулу війну активно трансформується, еволюціонує, але ще докорінно не змінилася. Радикальні зрушення залишаються на папері наукових збірок і занадто повільно вкорінюються у колективну пам'ять за допомогою цілеспрямованої інформаційної, культурної та освітньої політики. В умовах періоду перехідної економіки, трансформації ідеологічних орієнтирів й інертності до змін притаманній більшості населення – такий шлях є цілком істотним. Адже форсовані спроби революційного зламу усталеного погляду на війну не можуть одразу бути успішними і, між іншим, тактично виправданими. Суттєва проблема творців утвердження сучасної парадигми історії війни полягає у наданні цій події виключного національного забарвлення. У ситуації, що склалася навколо деміфологізації подій ДСВ такі дослідники попадають до логічної пастки співвідношення результатів цієї війни щодо державницької ідеї незалежності. У такому разі, з мільйонів безпосередніх учасників війни – етнічних українців як військовослужбовців так і мирних громадян, справжніми героями і борцями за Україну залишаються тільки десятки тисяч вояків УПА та населення яке їх підтримувало. Решта, формально, виявляється або посібниками тих чи інших загарбників, або ошуканими комуністичною ідеологією маріонетками, які боролися і віддавали своє життя лише за повернення «совєтської» окупації. Україна, у ранзі колонії СРСР, або окупованої території

² У якості прикладу, наведемо статті опубліковані в «Українському історичному журналі» у 2005 році (до 60-річчя перемоги): *Тронько Л. Т.* Внесок народу України в перемогу над гітлерівськими загарбниками (№ 3) – типовий приклад статті-агітки комуністичної епохи без спроб будь-якої ретуші. *Король В. Ю.* Визвольні бої Червоної армії на території України (№ 1) – спроба часткової «перебудови» сформованих ще за радянські часи поглядів професійного історика. *Лисенко О. Є.* Підсумки Другої світової війни та Україна (№ 6) – приклад сучасної урівноваженої наукової публікації.

Німеччини залишається лише об'єктом, плацдармом військових дій протиборчих сторін, а українці – історичною сировиною. У якості прикладу процитуємо згадану вище сучасну працю «Україна: політична історія. XX – початок XIX ст. Розділи, присвячені подіям ДСВ завершуються таким висновком: «...якими були політичні наслідки другої світової війни для України? Перш за все це було відновлення радянської влади над Україною, яка стала об'єктом боротьби двох тоталітарних імперіалізмів – німецького та російського. ...Територіальна соборність України була загалом реалізована червоною імперією у власних інтересах» [4, с. 844–845].

Зазначена проблема може видаватися примхами абстрактної логіки. Проте насправді, вона, разом з іншими вузловими питаннями, лежить у підґрунті соціальної напруженості сучасної України. Подібна тотальна дегероїзація, майже несуттєва для сприйняття молоддю, але досить боляче сприймається старшими поколіннями і не відповідає виховним завданням, які виконують такі знакові історичні події. У той самий час російське політичне керівництво намагається прищепити власним громадянам погляд на Росію як «самостійну та самодостатню цивілізацію». Для цього активно використовується і вже добре сформований, опрацьований пропагандистами і укорінений в народній пам'яті сталий міф «Великої вітчизняної війни». Особливо – мілітаристська складова цього головного об'єднуючого міфу нації. Після десятиліття ідеологічної розгубленості 90-х років, російський політикум повертається до надійних, випробуваних часом державницько-імперських конструкцій і фактичної реабілітації Сталіна [5]. Про дієвість такої роботи свідчать результати соціопитувань³. Українцям навпаки варто приділяти увагу не військовому, а антропологічному аспекту історії ДСВ. Адже, як влучно зазначає Роман Сербин, використання міфу «ВВВ» з його постулатами «радянського патріотизму», «визволення», «великої перемоги» відволікає увагу від головного значення війни для України – великої людської трагедії» [6, с. 64].

Які ж маємо здобутки і прорахунки у справі реформування історичної пам'яті українців щодо подій Другої світової війни? Серед важливих, з точки зору процесу формування історичної пам'яті, контрверсійних аспектів історії війни, які потребують особливої уваги, на нашу думку слід відзначити наступні: заміна самої назви події, її хронологічних меж, кількісні показники людських і матеріальних втрат України, зміни оцінок діяльності головних діючих осіб цього військового конфлікту, правове визнання воєнів УПА та деякі інші.

Еволюція терміну «ВВВ» – «ДСВ». Назва «Отечественная война» використовувалася російською пропагандою неодноразово. Цей термін вживався істориками та публіцистами щодо військових кампаній 1612, 1812, 1914 років. Так, до «постійно діючого» прикметника «вітчизняна», який використовували у XIX сторіччі по відношенню до подій 1812 року, з 1914 року долучили і Першу світову війну. «Велика війна» або «Світова війна», з легкої руки патріотично налаштованих російських публіцистів отримала назву «Друга Вітчизняна війна». Навіть, подекуди вживалось словосполучення «Велика вітчизняна війна!» Початок війни Німеччини з СРСР викликав необхідність побудови нових патріотичних слоганів і назва «Вітчизняна війна» була майже у перші дні війни з легкістю запозичена з минулого. Канонічного вигляду назва отримала у 1960-ті роки, коли під час святкування 20-річчя перемоги офіційно додали прикметник «Велика».

Гіпотетично, для патріотично налаштованих росіян поширена ідеологема «Вітчизняна війна» може і далі використовуватися як найменування одного з етапів Другої світової війни: з 1941 по 1944 рр. Проте для українців перехід до загальносвітової, деідеологізованої термінології виявився відносно безболісним. У підручниках, ЗМІ і, навіть, у побутових розмовах назва «Друга світова війна» стосовно військових подій, що відбувалися на території України стає все більш звичайною й загальноживаною, хоча ще не превалюючою. На цьому прикладі можна бачити як тимчасове паралельне вживання двох дефініцій однієї події виглядає істотним і не викликає напруги у суспільстві.

³ Так, за результатами опитування російського Фонду громадської думки 58 % респондентів вважають що лише завдяки Сталіну була одержана перемога у війні. За даними іншого опитування 36% росіян висловлюються за увічнення пам'яті «батька народів» // Роль И.Сталина в войне. Опрос населения 23–24 апреля 2005 г. // fom.ru

Однак це не виключає можливості значних коливань і рецидивів у масовій свідомості під впливом певних зовнішніх факторів про що свідчать

результати періодичних соціопитувань Центру економічних і політичних досліджень ім. Разумкова (табл.) [7]:

Таблиця

З якою назвою війни проти фашизму Ви більш згодні? (%)

	квітень 2003	грудень 2005	квітень 2007
Велика вітчизняна війна	61,9	56,9	69,8
Друга світова війна	26,9	31	23,3
Германсько–радянська війна	5,2	5,4	2,8
Інше	0,2	0,9	0,4
Важко відповісти	5,8	5,8	3,8

Хронологічні межі. Дискусії про час вступу СРСР у війну, що тягнуться з часів розпаду цього політичного утворення наочно удаються несуттєвими. Але варто зайвий раз замислитись: Чому комуністична ідеологічна машина і сучасні російські політичні діячі вперто відстоювали й продовжують відстоювати тезу про окремішність так званої «Великої вітчизняної війни»? Тому що достатньо лише пересунути маркер початку війни з червня 1941 на вересень 1939 року і Радянський Союз водночас перетворюється з невинної жертви на агресора а «визвольний похід» червоної армії на Західну Україну та Білорусію стає звичайною окупацією. Україна, позбавлена тягара правонаступниці СРСР, не несе моральної відповідальності за дії комуністичного керівництва, тому у працях вітчизняних істориків вже стала усталеною дата початку Другої світової війни для СРСР 17 вересня 1939 р.

Станом на сьогодні певну напруженість може викликати перенесення радянського свята Перемоги на день закінчення ДСВ у Європі. Цей крок також допоможе позбутися рудиментів посткомуністичної ідеології і наблизитись до загальноєвропейських традицій. Хронологічна близькість дат 8-го та 9-го травня і поступова зміна поколінь пом'якшує гостроту проблеми. Цілком прогнозовано, що відміна вихідного дня призведе до більшого протесту, ніж перенесення його на добу і, навіть, зміна назви «Дня Перемоги» на «День пам'яті». У будь-якому разі це питання доречно роз'язати під час розробки проекту Закону про державні свята.

Статистика втрат. Ще за радянських часів були ретельно підраховані й описані демографічні, матеріальні та культурні збитки які під час війни зазнав увесь СРСР та окремі союзні республіки. Звичайно, малися на увазі втрати заподіяні німецько–фашистськими загарбниками та їх сателітами. Невиправдані нищення та руйнування, які чинилися за наказами комуністичного керівництва та військового командування були табуваною темою. При цьому, радянські заходи «випаленої землі» і диверсій активно маскувалися під «злочини окупантів». Згадаємо лише руйнацію Успенського собору Києво–Печерської лаври та центру Києва. Натомість, кількість жертв ретельно корегувалась з кон'юнктурних політичних причин. Сталінські 7 млн., за часів Хрущова зросли до 20, а напередодні розвалу комуністичної ідеологічної машини до 27 млн загиблих. Нині, автори деяких публікацій піднімають втрати до 30–40 млн (Б. Соколов, С. Говорухін). Однак, станом на сьогодні, найбільш реальною вважається кількість у 26,6 млн [8]. У цьому зв'язку перед вітчизняними дослідниками залишається завдання визначити точне число жертв як серед військових так і цивільного населення саме України.

Поки що прямі людські втрати України внаслідок ДСВ оцінюються вкрай приблизно – у межах 8–10 млн чол. Але пропонуються цифри і у 14–20 млн! [9] Приблизно подається і кількість українців, які воювали у складі Червоної армії: «понад» 6 млн, або 17–18 %. Однак цей відсоток значно коливався у залежності від періоду військових дій і комплектації окремих фронтів.

Так само приблизно оцінюється кількість військових втрат – 3 млн осіб. Чітко не розмежований за національною ознакою керівний склад Радянської армії. Невизначені певні статистичні дані за кількістю українців–остарбайтерів; тих кого було депортовано у 1939–1944 рр. і тих хто був евакуйований на схід та не повернувся на Україну.

Значні розбіжності є результатом свідомого викривлення радянської статистики з ідеологічних причин, фактичної відсутності республіканських показників серед загально-союзних даних, використання різних методик демографічних підрахунків, складними міграційними процесами, територіальними змінами кордонів України та багатьох інших як суб'єктивних, так і об'єктивних факторів [10]. Але, зазначимо, що використання новітніх інформаційних технологій може значно просунути уперед такі статистичні пошуки. Прикладом такої праці є формування узагальненого банку даних по безповоротних втратах у Військових силах СРСР за часів ДСВ. Співробітниками Військово–меморіального центру ВС РФ проводиться сканування, обробка і завантаження до порталу справ з архівів МО, МЗС, ФСБ, СВР та інших відомчих архівосховищ [11]. Вітчизняні дослідники, на жаль, часто не мають прямого доступу до більшості статистичних даних. Тому активна співпраця з російськими колегами є нагальною необхідністю.

Оцінка діяльності керівників та урядів держав–учасниць війни. Щодо оцінки верхівки нацистської Німеччини та інших фашистських держав – то вона однозначна. Усі без виключення верстви населення України, незалежно від віку, політичних уподобань та регіону оцінюють їх тільки негативно. Навіть ультраправі націоналістичні організації не можуть не визнавати відверто антиукраїнської спрямованості дій гітлерівської верхівки. Стосовно поглядів на позицію керівників антигітлерівської коаліції, така однастайність думок відсутня. Аналізуючи публікації у вітчизняних ЗМІ, висловлювання політиків та діячів культури можна відзначити позитивні зрушення у громадській свідомості щодо оцінки урядів США, Великої Британії та інших союзників. Відбувся поступовий відхід

від зневажливо–підозрілого позиціонування розробленого творцями міфу ВВВ і вкоріненому у свідомість населення СРСР за довгі роки «холодної війни».

Найбільш контрверсійною залишається оцінка діяльності політичного керівництва та військового командування СРСР. За останні два десятиліття було опубліковано сотні наукових досліджень, мемуарів, оприлюднено безліч документів та матеріалів, які свідчать про бездарне й недолуге військове та політичне керування; невинувато суворі або відверто злочинні дії уряду СРСР проти власних громадян за часів ДСВ [12].

Слід підкреслити, що зміни в оцінці подій Другої світової притаманні не лише українським науковцям. В Росії, незважаючи на пропаганду офіційною владою усталеного, ще за радянських часів, погляду на «Велику Вітчизняну війну» постійно з'являються праці відомих істориків, публіцистів, письменників, політичних діячів у яких не тільки подаються протилежні погляди на цю найважливішу подію ХХ сторіччя, а й прямо засуджуються процеси її реанімації у канонічному вигляді [13]. Тобто, процес заміни комуністичної оцінки цієї війни не залежить від національних уподобань виключно вітчизняних інтелектуалів. Це напряму пов'язано з кардинальними ідеологічними зрушеннями і демократизацією суспільної думки на усьому пострадянському просторі.

Відсутність однастайності у поглядах на головні події ДСВ свідчить не тільки про глибoku укоріненість радянської ідеології у світогляді старших поколінь українців і не є лише результатом присутності російської історіографічної доктрини у інформаційному просторі України. Просто важко звести до одного знаменника діяльність таких постатей як Й. Сталін, К. Жуков, М. Хрущов, С. Бандера та інших. Адже в їхньому житті розрив між цілями та засобами їх досягнення був занадто суттєвим, а наслідки діяльності підчас непередбачуваними. Як приклад: незважаючи на спротив союзників, саме міжнародні інтриги Сталіна і його силове втручання у польське питання сприяли закріпленню на повоєнній карті Європи сучасного західного кордону України [4, с. 814–845].

Аналогічним чином, негатив і позитив щільно переплетені в оцінці діяльності Української повстанської армії. Мається на увазі не той комуністичний міф про співпрацю УПА з німецьким окупаційним режимом, який радянські обвинувачі не змогли підтвердити ще на Нюрнберзькому трибуналі. Справа у тому, що ті виключно патріотичні цілі, які переслідувало керівництво й рядові члени цих військових формувань під час приходять у різке протиріччя із засобами їх досягнення. Безумовно, такі дії були нав'язані або спровоковані нацистськими чи комуністичними органами. Але безвинні жертви серед мирного населення, незалежно від їх кількості і співмірності пропорцій донині залишаються в народній пам'яті.

У міжнаціональних стосунках ця тема жертв ускладнюється і причетністю певних структур ОУН та підрозділів УПА до подій Голокосту, і напруженою історичною пам'яттю про трагічні події 1943–44 рр. на Волині. Тут доречно згадати, у якості позитивного зразка, тривалий процес україно–польського примирення і, зокрема спільну заяву президентів України і Польщі під час відзначення 60–річчя Волинської трагедії [14]. Однак все це стосується переважно гуманітарних аспектів історії ДСВ.

Щодо державницької ідеї, то остаточне визнання статусу ветеранів Української повстанської армії виконує дуже важливе завдання. Адже військова діяльність УПА є однією з яскравих героїчних сторінок справжньої національно–визвольної боротьби в історії українського народу. Про це свідчать результати роботи урядової комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА (1997–2004 рр.) [15]. Подальші наукові дослідження допоможуть справі побудови героїчного образу учасників руху борців за незалежність України. Промовистим прикладом є перші результати роботи нещодавно створеної в СБУ спеціальної групи для вивчення архівних документів про дії ОУН і УПА. А послідовна освітньо–виховна державна політика допоможе укорінити в історичній пам'яті української нації необхідні конструкти. Каменем спотикання залишається так і не наданий ветеранам УПА правовий статус учасників війни. Про політичну заангажованість питання свідчить і кількість законопроектів щодо статусу

УПА похованих у стінах ВР України. Сьогодні ми бачимо, що ця проблема стала заручницею навіть не стільки ідейних розбіжностей, як боротьби певних політичних сил за вплив на електорат.

У контексті теми статті не завадить нагадати генезу державної політики пам'яті щодо Другої світової війни. Поступова руйнація міфу ВВВ почалась ще на останньому етапі існування СРСР. За часу президентства Л. Кравчука процес поволі продовжувався. До цього періоду відноситься перші спроби легітимізації статусу комбатантів УПА, становлення націоналізованої концепції ДСВ. Правління Л. Кучми було відзначено певним поверненням до радянської концепції ВВВ, що особливо було помітно під час святкування чергового ювілею Перемоги у 2000 році. На зустрічі президентів Росії, Білорусії і України у Прохорівці (Белгородська обл., РФ) Л. Кучма наголошував про необхідність повернення до пам'яті: «щоб вона була нам нагадуванням не лише про минуле, а й про спільне майбутнє. У народів України, Росії і Білорусі долі спільні, коріння спільне, і в цьому їх сила» [16].

Ще більш відвертим є текст доповіді Л. Кучми на урочистих зборах, присвячених 55–річчю Перемоги, у якій, крім того ж заклику не виривати участь українського народу в антифашистській боротьбі з загального контексту, містяться прямі вказівки на провідну роль Комуністичної партії: «Очоливши патріотичний порив і всенародний рух, Комуністична партія продемонструвала загострене відчуття епохи і людини. Уся її діяльність у роки війни, всі засоби впливу – від політичної роботи до особистого прикладу комуністів на фронті і в тилу – безпомилково торкалися найзаповітніших струн в людських душах» [17].

Характерною рисою цього періоду була однаковість владних структур і більшої частини політичних сил у позиціонуванні щодо ДСВ. Відчутні зміни відбувалися тільки у науковому середовищі професійних істориків. Злам у поглядах на низку проблемних вузлів історичної пам'яті відбувся у 2005 році, що у повній мірі позначилося і на оцінці подій ДСВ. Накопичений науковий потенціал злився з наміром оновленого керівництва держави остаточно націоналізувати історичний наратив українського народу. Однак

на заваді деконструкції міфу ВВВ стали поглиблена розколотість історичної пам'яті суспільства (до традиційних лівих сил додалися регіональні політичні, економічні та мовні протестанти) і зростаючий ідеологічний тиск зовні («російський фактор»). Але така боротьба думок цілком природна для демократичного середовища і дозволяє проводити зміни у поступовому, урівноваженому форматі. У цьому контексті цікаво відстежити досвід декомунізації історичної пам'яті в інших країнах Центральної та Східної Європи. Це може бути темою окремого дослідження. Варто лише зауважити, що такий досвід може використовуватися в Україні вкрай опосередковано з огляду на своєрідність історичного шляху, культурного життя, національного складу кожної з країн зазначеного регіону.

Як свідчить викладене, процеси примирення історичної пам'яті про ДСВ перебувають у досить хиткому стані. Факторів, що гальмують це примирення багато, але більшість з них мають ситуативний характер. Слід звертати особливу увагу лише на дійсно суттєві, зі стратегічної точки зору, перешкоди. Український націоналізм і русифікована радянсько-комуністична ідеологія – це, умовно кажучи, на сьогодні дві домінуючі ідейні течії в культурі пам'яті українського населення. Вони є породженням століть бездержавності і колоніальної залежності України і, у свою чергу, самі є причиною сучасної кризи історичної пам'яті [18, с. 72].

Проте, з часом, панівною ідеологією повинен стати державний націоналізм вбудований у загальноєвропейський контент. Гіпотетично залишається єдина суттєва загроза і виклик виходить не стільки від ідейних комуністів, радянських пенсіонерів і ветеранів війни. Це реанімація старих ідеологем «червоного імперіалізму» сучасним російським політикумом, їх подальше пристосування до реалій сьогодення за допомогою засобів мистецтва, розробок професійних істориків, тиражування у ЗМІ. Крім укріплення власної, національної спільноти, ці процеси використовуються і у ролі ідеологічної підтримки російського впливу на території колишнього СРСР.

Отже, міфотворення «Великої перемоги» є важливою функцією об'єднання всіх росіян і

синтезованих представників «радянського народу» незалежно від національності та місця їх мешкання. Самих же ветеранів ВВВ постійно залякують «вкраденою перемогою», «пострілом у спину», тим, що їх «вже не вважають героями» й т. ін. Тому усі зусилля української влади примирити колишніх воїнів Червоної армії з вояками Української повстанської армії виявляються марними. Ліві й проросійські політичні сили лише зайвий раз використовують цю гостру тему у власній пропаганді.

Згадаймо хоча б традиційні жовтневі протистояння та бійки 2005–2007 років у Києві під час святкування річниці створення УПА. Радянські ветерани скоріш протягнуть руку ветеранам вермахту ніж «поплічникам фашистських загарбників». Це є промовистим результатом міцно вкоріненої комуністичної ідеології та страхом перед зміною соціальних і національних пріоритетів. Комбатанти УПА теж не забувають, що серед ветеранів ВВВ є чимало колишніх співробітників НКВС. Головне, треба діяти так, щоб діти колишніх непримиренних ворогів не відчували ворожнечі один до одного, а онуки вважали себе єдиною громадською спільнотою. Тому, з тактичних міркувань, вихід із ситуації бачиться у позиціюванні щодо подій ДСВ, залежно від аудиторії та різних вікових категорій громадян. Доцільно залишити ветеранам війни усталену міфологію Другої світової війни як Великої Вітчизняної. Але при цьому спрямовувати більше зусиль для роботи з молодим поколінням українців. Націоналістична складова міфу «ВВВ», котру все більше використовують російські владні структури [19], повинна бути задіяна і у вітчизняній виховній практиці.

Торкаючись теми роботи з молоддю зазначимо що відсутність спеціальних державних молодіжних програм з історико-патріотичного виховання знаходиться у прямому дисонансі з діями влади. Адже керівництво країни в останні роки приділяє особливу увагу знаменним подіям національної історії (Батурин–Полтава, Крути, Голодомор, УПА). Натомість, в Росії активно розробляються і постійно здійснюються як регіональні, так і федеральні програми з патріотичного виховання молоді. До цього процесу активно приєднуються відповідні структури

МО РФ і керівництво Російської православної церкви [20]. Виважена державна молодіжна політика безперечно є важливою складовою формування історичної пам'яті.

Зважаючи на вищевикладену контroversiйну ситуацію, яка склалася в українському громадському житті, створення сучасного погляду на ДСВ є дуже кропіткою роботою. Чи потрібно укорінювати у масовій свідомості об'єктивовану, неупереджену, складну і науково обґрунтовану концепцію реального історичного процесу? Натомість необхідно сформувати простий і доступний для кожного громадянина своєрідний історичний канон, розрахований не на фахівців, а на людей з середньою освітою. На думку Б. Дубіна, саме використання такої спрощеної композиції глорифікованого радянського міфу ВВВ є однією із заповорок успішної політики сучасного російського керівництва у справі маніпуляцій з колективною свідомістю [21]. Крім того, висвітлення теми Другої світової війни вимагає обережного і диференційованого підходу, залежно від цільової аудиторії (вікової, регіональної, прихильників відповідних політичних уподобань).

У якості прикладу спрогнозуємо таку ситуацію. Що трапиться якщо змінити існуючу назву головного національного музею «Великої вітчизняної війни» у Києві на «Музей Другої світової війни»? З точки зору історичної правди, процесів національного державотворення, розумного глузду загалом, подібний крок є цілком виправданим. Однак, таке перейменування може викликати чергову хвилю протистояння у суспільстві. У цьому випадку негативні наслідки можуть переважити позитив і заради зменшення соціальної напруги варто відкласти таку, чи подібні дії на майбутнє.

Повернемося до неоднозначності оцінок результатів ДСВ. Українці, як і під час визвольних змагань 1917–1920 років не вибороли державного суверенітету. Наша нація виконувала функції «обслуговуючої сили», а наша земля стала полігоном випробування міцності двох тоталітарних режимів. Але, незважаючи на всі страждання, які випали на долю українського народу, не слід ігнорувати позитивні результати наслідків війни для національного державотворення.

Період ДСВ був важливим етапом формування сучасної незалежної України. Саме у цей час, відбулося остаточне об'єднання етнічних українських земель у єдиному державному утворенні і майже завершилось формування існуючих кордонів країни. З точки зору майбутньої самостійності України, значно покращилося її геостратегічне розташування у Європі. За рахунок приєднання нових територій, зросла її питома вага серед інших республік СРСР щодо людських ресурсів, площі, економічного потенціалу. Це, певною мірою, змушувало центральні органи влади більш уважно рахуватися з національними українськими питаннями.

Незважаючи на справжні наміри комуністичного керівництва СРСР, у червні 1945 р. Україна посіла місце серед країн-засновників ООН, вступила до ради спеціалізованих органів цієї організації і, хоч формально, увійшла до клубу світових націй. З 1944 р. крім власного наркомату (міністерства) закордонних справ, країна мала, короткий час, навіть республіканський наркомат оборони. Під час війни було затверджено єдину військову відзнаку з ім'ям національного героя – неросіянина: орден Б. Хмельницького.

Наш народ залучився до спільноти націй які боролися і перемогли нацизм. І цю заслугу разом з воїнами Радянської армії поділяють вояки УПА. І хоч їх збройна боротьба не привела Україну до незалежності, але ці події викарбувалися у національній пам'яті і стали однією з рушійних сил наступних націєтворчих процесів. Насправді «Велика війна» назавжди залишилась в історії та культурі народу. Як слушно зазначає О. Лисенко: «Пам'ять про війну є духовно-історичним надбанням нашого народу, яке, з одного боку, витворює підвалини його самодостатності й самобутності, а з іншого, – органічно інтегрує його в загальноцивілізаційний потік, підносить до рівня інших народів, які активно творили історію» [22].

Завершуючи тему формування національної історичної пам'яті щодо ДСВ слід зупинити увагу ще на одному важливому, вже зовнішньому, факторі. А саме – інтеграції минулого України у загальноєвропейський історичний наратив. Сучасні історичні публікації, шкільні підручники, художні фільми, матеріали ЗМІ формують реальну картину подій на Другому фронті і масштабів

матеріальної допомоги з боку західних демократичних країн. Це, безумовно, слугує зближенню України з європейським суспільством і, певним чином, сприяє змінам поглядів вітчизняної громадськості на удавану «агресивність» Північноатлантичного військового блоку. Історія спільної боротьби об'єднаних націй з фашизмом є ще одним аргументом на користь пошуку гарантій безпеки України через співпрацю з ЄС та НАТО.

Між іншим зазначимо, що зближенню з Європою сприяло й співробітництво відродженої України з об'єднаною Німеччиною, щодо невідірваних питань ДСВ. З самого початку 90-х років XX ст. відбудовувались німецькі військові кладовища розташовані на території України і здійснювалися досить активні обміни пересунутими художніми та історичними цінностями, документами. Також дуже позитивним чинником є позиціювання українського керівництва щодо Голокосту. Ця напівзамовчувана за часів СРСР тема зараз є одним з важливих напрямів творення історичної пам'яті українського суспільства. А геноцид вчинений гітлерівцями, щодо євреїв постійно порівнюється з іншою трагедією – радянським геноцидом Голодомором здійсненим над українцями. Прийнятому у Європі антропологічному виміру ДСВ відповідатимуть також подальші дослідження з історії вітчизняних оstarбайтерів та військовополонених, трагічної долі кримськотатарського народу, як складової частини українського соціуму.

Нам треба утверджувати серед європейської спільноти сприйняття України у якості повноправного суб'єкта антигітлерівської коаліції. Адже у свідомості громадян Європи східними «союзниками» значною мірою продовжують залишатися, як і за часів війни «росіяни», «Москва», «Сталін». Навіть, на відміну від поляків, сербів, чехів, військові звитяги українців у боротьбі з нацистами все ще знаходяться у тіні «старшого брата». Проте, саме такий стан, у якому перебувала українська нація під час ДСВ, дозволяє нам не тільки повністю приєднатися до загальноєвропейського процесу інтернаціоналізації пам'яті, а й безболісно уникнути конфлікту між пам'яттю та метапам'яттю. Конфлікту, притаманному не лише Росії. На думку Андреаса Лангеноля він наявний навіть

у Німеччині, коли історична пам'ять не може позбутися тягаря протистоянь між переможцями і переможеними, рятівниками і врятованими, злочинцями і жертвами [23].

Отже, робота зі створення у суспільному сприйнятті україноцентричного погляду на ДСВ має певні успіхи. Проте, цей процес ще далекий від завершення і постійно наражається на перепони, коріння яких криється у внутрішніх та зовнішніх факторах. Відбуваються відчутні позитивні заміни щодо самої назви війни, її хронологічних меж, ставлення до учасників антигітлерівської коаліції. Активно продовжуються процеси деконструкції поглядів громадян України на «визвольну місію» Червоної армії у 1939 р., «геніальність» комуністичного керівництва СРСР і військового командування, гіперболізацію ролі радянських партизан. Однак і досі УПА остаточно не сприймається більшістю населення рівною воюючою стороною. День Перемоги продовжує ототожнюватися виключно з перемогою комуністичного СРСР над нацистською Німеччиною. А українці продовжують залишатися «непомітними» для європейців учасниками ДСВ.

Висновки і рекомендації.

Оцінка причин, перебігу та наслідків ДСВ дуже складна і неможливо дати однозначне визначення цим багатоплановим подіям з точки зору української національної ідеї. Зовнішні та внутрішні політичні чинники, національні проблеми, соціальні та ідеологічні аспекти, суто військові питання – все це, та багато інших компонентів, не дозволяє підвести історичну пам'ять про минулу війну до одного знаменника, побудувати новий патріотичний міф який би поділявся усіма групами населення. Така амбівалентність цієї пам'яті притаманна не тільки нашому народу. Проте зовнішньо об'єктивована побудова «чистої історії ДСВ» також непридатна для визначення національного історичного наративу. Лише чітко сформована ідеологічна концепція слугуватиме консолідації нашого суспільства. Отже настав час для створення загальнонаціонального офіційного канону Другої світової війни з точки зору сучасних реалій і перспектив гуманітарного та політичного розвитку України. Перехід від

реформістських публікацій з окремих питань до завершеної україноцентричної оцінки перебігу подій та наслідків війни дозволить удосконалити освітні програми та підручники для середньої та вищої школи, державну стратегію щодо окремих соціокультурних питань, гідно протистояти зовнішнім ідеологічним впливам.

Державна політика пам'яті повинна здійснюватися продумано і виважено, з огляду на сучасний стан уявлень населення та надмірну політизацію питання. Діяти при впровадженні модерного погляду на ДСВ, слід у залежності від цільової аудиторії. Покоління ветеранів, «дітей війни», загалом – покоління 60–80-річних не треба «перевиховувати». Натомість, усі зусилля й кошти варто вкладати у належне виховання молодих генерацій українців і, таким чином, створювати умови для формування майбутньої консолідованої нації. А особам літнього віку слід залишити належні пільги, матеріальну допомогу, шанобливе ставлення суспільства і такі звичайні атрибути свята як День перемоги, паради та зібрання ветеранів та інше. Толерантність у державній оцінці подій ДСВ є просто необхідним тактичним ходом.

Більшість вітчизняних досліджень і публікацій які стосуються подій Другої світової війни мають негативний, викривальний характер (велика кількість жертв, бездарне військове командування, технічна відсталість, масові репресії на фронті, факти мародерства та насильств з боку радянських військових і т. ін.). До цієї тенденції, яка розпочалася з кінця 80-х років минулого сторіччя, додається національна (україноцентрична) теза про безперспективність, марність людських та матеріальних втрат, які понесла Україна. Все це спричинює не тільки уявну об'єктивізацію, а майже тотальну дегероїзацію історії Другої світової війни. У свою чергу, така тенденція призводить не тільки до конфронтаційних процесів у суспільстві, а й не сприяє національним виховним завданням.

Повномасштабна реанімація сталого радянського міфу «ВВВ», яка нині здійснюється російською владою, приносить певні результати. Друга хвиля кіно– і телефільмів «про війну», контроль і корегування шкільних програм, продовження монументальної пропаганди,

відновлення у повному обсязі системи державних свят, військових парадів та інші заходи – все це сприяє активному відродженню імперських патріотичних традицій. Україні також варто більш поглиблено використовувати у патріотичному вихованні тему Другої світової війни як символу з безумовно позитивним моральним забарвленням. Необхідно послідовно утверджувати у громадській свідомості погляд на ДСВ як важливий етап національної боротьби за незалежність.

Щодо самої концепції ДСВ, то найбільш придатним і перспективним виглядає приєднання України до загальноєвропейської оцінки історії цієї трагічної події в історії людства. Адже акцентування уваги саме на гуманітарних аспектах результатів війни, її деромантизації, яке превалує у європейських наукових дослідженнях, освітніх програмах і культурній практиці, повністю відповідає вітчизняним завданням. Ідеологічно застарілий міф «Великої перемоги» слугує лише укріпленню імперського світогляду, а в умовах самоізоляваності сучасної Росії все більше віддаляється від справжнього патріотизму у бік націоналізму. Політично і економічно об'єднана Європа намагається поєднати й історичне минуле усіх своїх націй. Український народ, який хоча і зазнав чи не найбільших втрат у роки ДСВ, так і залишився під тінню СРСР «невідомим» учасником війни. Тому саме не військові здобутки, а людській вимір цієї глобальної трагедії зближує нас з європейським соціумом.

Список використаних джерел

1. *Серета В.* Регіональні виміри українського соціуму: історичне минуле і національні ідентичності // *Агора. Україна – регіональний вимір.* – 2006. – Вип. 3. – С. 29–41; Українці вважають День Перемоги дійсно великим святом – соціологічне опитування Центру Разумкова. – www.uceps.org
2. *Гриневич В.* Расколота память: Вторая мировая война в историческом сознании украинского общества // *Неприкосновенный запас.* – 2005. – № 2–3. – www.magazines.russ.ru/nz/2005/2/gri24.
3. *Ільге В.* Змагання жертв // *Критика.* – 2006. – № 5. – С. 14–17.

4. *Україна: політична історія. XX – початок XXI ст.* – К., 2007. – 1028 с.
5. *Tony Halpin Textbooks rewrite history to fit Putin's vision* // The Times. – July 30, 2007; *Збігнев Бжезинський: реабілітація Сталіна ізолює Росію* // BBC 11 травня 2005. – dialog.org.ua; *Про спроби політичної реабілітації Сталіна* // Звернення правління Міжнародного Товариства Меморіал. – civic.ua.org/news/view; *Ханаєва Д. Очарование сталинизмом* // *Неприкосновенный запас.* – 2007. – № 5. – С. 48–59.
6. *Сербин Р. «Велика вітчизняна війна»: советський міт в українських шатах* // *Сучасність.* – 2001. – № 6. – С. 63–88.
7. *Українці вважають День Перемоги дійсно великим святом* // Соціологічне опитування Центру Разумкова 20–26 квітня 2007 – www.civic.ua; *Українці про державну мову, історію та взаємини регіонів* // *Лабораторія соціологічних опитувань* – www.socio-lab.osvita.com.ua
8. *Кривошеев Г.Ф.* Некоторые новые данные анализа сил и потерь на советско-германском фронте (Доклад на заседании Ассоциации историков Второй мировой войны 29.12.1998 г.) – www.tellur.ru/~historia/archive/01; *Шавлохова М.* Арифметика военной истории // *Газета.* – 7 мая 2007.
9. *Кульчицький С.* Демографічні втрати України в XX столітті // *Дзеркало тижня.* – 2004. – № 39. – 2 жовтня; *Лисенко О.Є.* Підсумки Другої світової війни та Україна // *УІЖ.* – 2005. – № 6. – С. 134; *Радчук В.* Велика Вітчизняна чи Друга світова? // *Дзеркало тижня.* – 2005. – № 26. – 9 липня.
10. *Рыбаковский Л.* Великая Отечественная: людские потери России // *Социс.* – 2001. – № 6. – С. 85–95.
11. *Дымарский В.* Вот такая история // *Российская газета.* – 2007. – 27 декабря // www.obd-memorial.ru
12. *Пігідо–Правобережний Ф.* «Велика Вітчизняна війна». Спогади та роздуми очевидця. – К., 2002; *Коваль М.* Україна у Другій світовій і Великій Вітчизняній війні (1939–1945). – К., 1994; *Шаповал Ю.* Доля як історія. – К., 2006.
13. *Мельтюхов М. И.* Споры вокруг 1941 года: Опыт критического осмысления одной дискуссии // *Отечественная история.* – 1994. – № 3. – С. 4–22; *Ферсоби В. В.* Заметки бывшего сержанта гвардии о войне // *Вопросы истории.* – 1995. – № 5–6. – С. 121–130; *Яковлев А.* Власть опять спорит с историей // *Новая газета.* – 2005. – № 32. – 5 мая.
14. *Спільна заява Президента України і Президента Республіки Польща «Про примирення – в 60-ту річницю трагічних подій на Волині* // *Урядовий кур'єр.* – 2003. – 15 липня. – С. 3.
15. *Організація Українських націоналістів і Українська повстанська армія.* Фаховий висновок робочої групи істориків при урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. – К., 2005. – 56 с.
16. // *Урядовий кур'єр.* – 6 травня 2000 р.
17. *Доповідь Президента України Л. Д. Кучми на урочистих зборах, присвячених 55-й річниці Перемоги (6 травня 2000 року, Національний палац «Україна»).* – www.brama.com.ua.
18. *Зерній Ю. О.* Історична пам'ять як об'єкт державної політики // *Стратегічні пріоритети.* – 2007. – № 1. – С. 71–76.
19. *Афанасьев Ю.* Трагедия победившего большинства // *Новая газета.* 2007. – № 81. – 22 октября.
20. *Придать* военно-патриотическому воспитанию молодежи статус государственного. – www.pobeda.ru
21. *Дубин Б.* Бремя победы // *Критическая масса.* – 2005. – № 5. – magazines.russ.ru/km/2005/2
22. *Лисенко О.Є.* Друга світова війна як предмет наукових досліджень та феномен історичної пам'яті // *УІЖ.* – 2004. – № 5. – С. 3.
23. *Лангеноль А.* Официальные визиты. Интернационализация памяти о Второй мировой войне в России и Германии // *Неприкосновенный запас.* – 2005. – № 2–3. – <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2>